

## ЧЕТЕНЕТО – ИСТОРИЧЕСКО МОДЕЛИРАНЕ

ВАЛЕРИ СТЕФАНОВ

От Възраждането насам, редом с въпросите за твореца и торбата, българската критика настоятелно се изправя и пред проблема за четенето. Обикновено без да е пряко поставен въпросът „Що е четене?“ се откроява в серия от питання като „Що е публика?“, „Кой какво чете?“, „Кое четене е правилно?“ и пр. Може би най-впечатляващо, в този план, е непрекъснатото преподновяване на критиката на лошото, неправилно четене, убийствените стрели, насочвани към „уличната“, „сензационната“, „булевардна“ литература. В изследователската практика подобна критика най-често се оценява с положителен знак и минава под рубриката „Борба за по-висока естетическа култура“.

Ако днес Бурдийо се пита „...как са произведени *lectores*, как са избрани, как са формирани...“ (1), родната ни критика се измъчва от задачата как да произведе читатели и то такива, които да отговарят на определени (ситуативно) национално-исторически, естетически и познавателни критерии. Призован като върховен арбитър или безцеремонно изтикваан от полето на сериозното литературство, читателят е един от важните залози и в полемичното битие на литературните направления. Вниманието към него се засилва именно при промяна и противодействие на рецептивните стратегии, тогава критическите дискурси използват йерархизациите на четенето като много успешно тактическо средство. Симптоматиката на тези „засилвания“ ще се опитаме да изследваме в настоящата статия. Идеята е критическите дискурси да се визират като специфични социални техники, като технологии за производство на значения. Така „четенето“ ще се открие като исторически моделиран „обект“ ще се открие като исторически моделиран „обект“ поле на разнопосочни атрибуции, а не като точка на безкрайни и безсмислени дефинитивни усилия. Без да се ограничаваме хронологически, ще съсредоточим вниманието главно върху динамичния период от края на миналия и началото на настоящия век.

В 1890 г. Иван Д. Шишманов актуализира въпроса за отношенията между писателите и публиката. Според него доминиращи в тях са отхвърлянето, неразбирането, безразличието: „Ако народът (подразбираме читающия народ), би усещал някаква нужда от произведенията на периодичния печат, той би ги поддържал малко по-живо, отколкото това е случаят у нас. Няма съмнение, че сериозни и несериозни списания – публиката еднакво се отнася към тях:

(1) *Бурдийо, П.* Четене, читатели, книжовници, литература. – В: Казани неща, С., 1993, с. 116.

не ги купува. Това е едничката присъда, която тя произнася върху тях, едничката, но и най-тежка, която може да ги сполети, защото е смъртна.“<sup>(2)</sup> В читателския „референдум“ (Р. Барт) българската литература е изцяло отхвърлена, рецепцията не задава никакви мотивации за нейното съществуване.

Оттук нататък задачата на Шишманов е да види защо все пак тази литература упорствува в съществуването си – след като е лишена от „ситуация“, тя е изследвана като реализираща се в резултат на „амбиция“. Спектър от желания и страсти са непрекъснатата алтернатива на негативните читателски „вотове“. Преодоляването на това състояние Шишманов вижда в определени институционни действия – показателна е използваната лексика – „сгрупиране“, „програма“, „централизация“, „образци във всичко“. Необходими са, с други думи, критика и логика в литературната работа, които да преодолеят разрива, да създават „по-удобна почва за бъдещите литературни дейци“. Утопийната ориентация е зададена за пореден път и, както ще видим, е с усърдие следвана.

През 1895 г. в сп. „Българска сбирка“ се появява статия със симптоматичното заглавие „Четенето по нас и другите страни“, подписано с инициалите Г.Н. макар и да не е пряко ориентирана към художествената литература и да е откровено компилативна, статията предлага интересни възможности за наблюдение. Четенето тук е видяно от гледна точка, която бихме могли да определим като национално-стратегическа. Неизказаната пряко идея е, че четенето е преди всичко социална дейност, създаване на специфичен национално значим продукт. Като социална дейност четенето може да се усъвършенства, да се повдига коефициентът му на полезност и така да се постигне „залог за добро бъдеще на нашия народ“.

В една страна, където всичко се строи и преустройва, и четенето може и трябва да се „построи“ – нужни са само добри ръководства и правилни примери. Според автора на статията значимостта на четенето се определя от способността му да произвежда така важния за националното културно строителство продукт – знанието. Тук всъщност е продължена възрожденската критическа традиция, която ревниво отстоява идеята за четенето-полза, за четенето, акумулиращо обществените потребности – да си припомним работите на Л. Каравелов, Н. Бончев, Т. Икономов и др. У нашия народ – продължават констатациите – е налице стремеж към знание, но той не е подплатен с ефективни, модерни техники на четене.

Спрямо този всеотдаен и желаещ, но непросветен *megalocor* трябва да се изработи национална политика – отново чуждият пример, в случая – „Англия и Америка“ е взет за поучителен ориентир. След като са налице „неопитни във всяко отношение читатели“, четенето задължително е необходимо да се институционализира. За неопитния усамотената среща с книгата е нещо по своему опасно, уцърбено. Затова се налага самотните и измъчващи се читатели да бъдат събрани, да споделят рецепцията в „дружества за домашно четене“. Механицистичната утопия открива чертите си – събрани заедно, читателите по-лесно ще бъдат „правени“, нарастването на отделното „знание“ ще се калкулира автоматично в сбора на общото Знание – гарантът за националния напредък.

(2) Д-р И.Д.Ш. Нашите периодически списани. – Денница, 1890, No 2, с. 83.

Разбира се, събирането на хората, заинтригувани от книгата, няма да става произволно, а ще следва определени принципи на сортиране – например според образователния ценз и възрастта, читателите ще се разделят на „общии“, „специалисти“ и „младежи“. Книгите също са видени като обект на селекция, вкарването им в списъци и журналы ще икономисва време и ще осигури адекватност при срещите с читателската аудитория. Селекция срещу селекция – ето я мечтаната точка на срещане. Тъкмо между читателските групи и книжовните списъци се настаняват институционалните фигури, възплъщаващи авторитета в съответните области на знанието. Чрез изпитани техники – примерни разработки, разяснения, проверяващи въпроси, оторизирани специалисти ще осигуряват бдението за правилността на четенето, ще гарантират неговата ефективност. И още – самата читателска група може да стане измерение на контрола – всеки участник в нея е поверен на подкрепата на останалите, осигурен е чрез един чисто количествен опит. Г.И. привежда примерите и поученията на руски автор: „Да бъдеш член на някоя дружинка си има своята полза и удобство. Първо, два ума са по-добри от един. Членовете на дружинката взаимно обсъждат прочетеното, повдигат нови въпроси и внасят нова светлина в своето четене.“ (3) За читателя, четящ в колектив, са предвидени дори конкретни икономически изгоди и съблазни: „...в дружинка всичко излиза по-евтино, отколкото на отделния читател: и придобиване на книги и членските вносове.“ (4)

По-важните икономически ефекти обаче са в друга посока – те са свързани с институционалното обезпечаване на самото разбиране. Автоматизираният читател, както стана дума, е опасно застрашен и от оставянето си насаме с изкушенията на „едната“ книга, и от морето от книги. И изборът, и разбирането са без-порядък, те се съграждат, а хаотизират и разрушават крехката читателска самоличност. При наличието на здрава институционална ръка, която волево учредява читателските самоличности и задава правилни отношения с книгата, нещата коренно се променят – изборът е строго изчислен, резултатът – гарантиран, лутанията – спестени. Читателят няма да бъде изоставен насаме с открития и плашещо-объркващ хоризонт на книгите, тълкувателните инстанции услужливо ще протезират сетивата и знанията му. В тази своеобразна икономика на четенето оптимализацията е най-важното нещо, превръщането на „четенето“ в секторно поле, наблюдаемо и организационно моделирано е един от върховете на утопичния национално-строителен функционализъм. „Дружествата за домашно четене“ разширяват училищното пространство, традиционното място за обучение в четене, доразвиват дисциплинарния му потенциал.

Най-дълбоката легитимация на четенето е положена във от индивида – четящият е просто измерение на социалните потребности. „Народността свестяване“, „националният просперитет“, „нравственото ти умствено развитие на човека“ – това са част от легитимиращите четенето инстанции, превръщащи

---

(3) Г.И. Четенето по нас и другите страни.- Българска сбирка, 1895, No 10, с. 100.

(4) Цит. съч., с. 104.

го настойчиво в призив, отклик, отговорност. Четенето е вид служба, за която megalector-ът трябва да бъде добре подготвен и трениран – критическите текстове визират желанията, но премират само ония, които отговарят на уставните изисквания на службата. Така и в разглежданата статия („статии“, доколкото в нея са преразказани главно чужди работи) читателят е определен като призван от държавно-строителния механизъм, той е сериозно значим и възможен само в рамките на общностните телеологизми. Всяко посягане към книгата е избор – да бъдеш или не, вложител в тезауруса на националното (или общочовешкото). Книгата в случая е също функционалистки третирана, тя е резервоарът със запечатани ценности (най-вече – знания), които е необходимо да бъдат усвоени, експлоатирани – читателят-служител, прилежно приведен в колективните рецептивни стопанства ще свърши тази работа.

Такива, в най-общи линии, са предложенията и надеждите на компилативната статия, сътворена от сътрудника на Бобчевото списание – те са показателни за основната линия в осмислянето на четенето, очертана още от зората на българското Възраждане. Двойката „четете и знайте“ е същностна за тази линия, „четене“ е самата откритост, пожеланост, страстност по идеологически импликации. След „четенето“ винаги следва „и“, присъединяване на нещо друго, исторически уточнимо, но винаги описвано като по-неотменно от съдбата. Грижите за четенето са грижи, продиктувани от онова, което ги следва.

Четири години след статията – рецептивна утопия в „Българска сбирка“, на страниците на „Мисъл“ се появява критическата работа на д-р Кръстев „Българската книга“. В нея е предприет опит да се опише действителното състояние на четенето в България – кой какво предлага, кой какво и защо чете? Изходната точка отново е същата – разпознаването на четенето като социално-значима дейност, но изминатият път е доста по-различен. Съвсем в традициите на следосвобожденската обществена и литературна мисъл, д-р Кръстев представя времето на Възраждането като средоточие на единства, органика, интимност, а своето съвремие като зона на разпад. Реторичната ефективност на едно такова списание е несъмнена, колкото и съмнителна да изглежда неговата точност. Във варианта на Кръстев разпадът звучи така: „Старата интимна връзка между читателя и книгата изчезна безвъзвратно, – заедно с ония патриархални нрави, които я бяха създали. И на нейно място не се яви, нито можеше да се яви нещо, което да би било в състояние да я замести.“ (5)

Същината на „интимната свръзка“ е не толкова в едно „искрено и почти благоговейно“ отношение между читателя и книгата, а в разполагането им в споделим социален хоризонт, зададен от яснотата на „четете – знайте – действайте“. Книгата е оптика, приближаваща социалния свят и отключваща го за взора, тя „интимно“ свързва личните пожелания с императивите на общността. Приписвайки интимността на възрожденската рецепция, Кръстев реторично изтрива разликите между възрожденските „книги“ (и отчуждаващия

(5) Д-р Кръстев, К. Българската книга, Мисъл, 1899, No 2, с. 135.

ефект на редица от тях, така яростно атакуван от тогавашната критика), за да резервира за своето време всички различия – между писатели, книги, читатели. Разпадът всъщност трагично е разкъсал връзката между „четете“ и „знайте“ – удвоените кавички са най-добрата илюстрация на това.

Четенето не води до проясняване на социалния проект, то се е откъснало от него и е поело пътеките на девиантното. Книгата е престанала да бъде акумулатор на обществените необходиминости (на въпроса „Отражава ли българската книга – българския живот?“, Кръстев дава отрицателен отговор), място за равновесие между „четете и знайте“. В образувалия се зев, в опасно разтворилата се празнина полита читателят, за да стане лесна плячка на дебнешките в тъмните недра „тъпоумни драскачи“ от „пасмината на Гребенаровци“. Тази печална констатация е една от основанията на критика да раздели публиката и четенето на две ценностно неравностойни части: „...истина е, че самото общество се дели във всички страни на две съвсем нееднакви части, – че с други думи вред четенето е плод на крайно различни, а често и противоположни мотиви: от една страна на действителни, висши духовни потребности, – безразлично дали научили или литературно-художествени; от друга, – на случайни, въобще външни побуждения...“ (6)

Д-р Кръстев педантично изрежда „побужденията“ на лекото четене: „Празност, желание да се убие времето, ординарно любопитство, ламтеж за силни нервни дразнения и чувствени емоции, обществени искания, клаеови приличия и предразсъдъци, а най-сетне и проста мания...“ (7) Като „двуостро оръжие“, четенето е „извор както на обществени блага, така и на обществени злини...“, „разсадник на ниски страсти и умствен мрак“. Четенето е изоставено само на себе си и всеки сам определя мотивациите си в него, никой не надзирава девиантните му сладострастия, никой не се загрижва и не бди над него. Увлечен в страсти, читателят и не подозира трагичната си прокуденост от общностната рецептивна парадигма.

Както в статията на Кръстев, ката и в другите работи, посветени на този проблем, образът на читателя се моделира ту с жертвени, ту с престъпни канатации. В сп. „Българска сбирка“ през 1897 г. се появява статията на П. Деборов (Дмитрий Пасманик), чийто основен въпрос е „И какво се чете у нас?“. Отговорът е типичен за традиционната критика на лошото, неправилно четене: „Нашата публика не обича да чете нещо, което изисква напруга на мозъка, което я принуждава да мисли. Леко четене! (...) Издавайте някои „потайности“ и някоя драма на Ибсена и бъдете сигурни, че първите ще се разпространят много по-скоро...“ (8) Малко по-късно, през 1899 г. в „Съвременен преглед“ Божан Ангелов определя сензационните романи като „литература за файтонджиите, за стражарите, за задебелите хора, които не са могли да се ползват от една систематична умствена култура“. (9) За читате-

(6) Д-р Кръстев, К. Българската книга. – Мисъл, 1899, No 4, с. 361.

(7) Д-р Кръстев, К. Цит. съч., с. 361.

(8) Деборов, П. Литература, публика и критика. – Българска сбирка, 1897, No 10, с. 1046.

(9) Ангелов, Б. Сензационните романи у нас и тяхното нравствено въздействие. – В: Литературни статии. – С., 1960, с. 293.

лите е „по-чувствителна и богата душевна организация и с по-висока културна подготовка тя е вредна, защото убива вкуса към истински хубавото! Тя дразни нервите, убива ги, прави ги безсилни...“ (10)

Грубият читател-звяр, поглъщащ лакомо всякакви „графини-просякини“, и читателят – невинно дете, попаднало в джунглата, където дебнат святкащите очи на хищните книги, стават базисни образи за перманентната критика на низовите литературни редове. „Високото“ и „ниското“ четене се мислят и описват като опасно несъвместими с целта на критическите дискурси, в зависимост от тактическите им задачи, е да се възползват от тази несъвместимост, която раздухват и напругат.

Първопричината за негативната рецептивна ситуация най-често се открива в несформираността на българската публика. В най-епатиращите изказвания нейното съществуване е изцяло отречено – „У нас липсва и литературна публика и литературна критика“ (П. Деборов); „...че в България няма публика е също такава истина...“ (д-р Кръстев в предговора към „Млади и стари“). А несформирана е българската публика, защото ѝ липсват органични условия – традиции и среда, които да валидизират истинските ценности. В „Българската книга“ д-р Кръстев подхваща идеята за особения „вторичен“ характер на българската действителност. Учленяването на новото българско социокултурно пространство е станало „отгоре“, с декрети, налагащи импортни институционални и културни модели. тъкмо защото е лишено от историческа вратност и пристрастност към високите творения, това, което се нарича публика в България, е всъщност маса, напълно индиферентна към тях. „И както държавата може, – твърди критикът – съвсем произволно, без шум и без опасност от сътресения, да отнема, чрез и без декрети, подарените права и институти, без масата и да почувства тяхната загуба, така също би могло, струва ни се и из литературата да изчезне всичко онова, което за литератора и критика е най-ценно, без грамадното множество на читателската маса да пожали за него, без и да го потърси.“ (11)

Подменимостта и мимолетността са истинската съдба на нещата, лишени от стоплящия дъх на съпричастието – права, институти, литература си отиват, защото всъщност никога не ги е имало (истински). Между капризите на институционалната воля и нехайството на индивидуалните пожелавания се е създал опасен съюз. Дори когато реши да бъде в крак с една или друга мода, четящата маса се разминава с разбирането на недостъпните ѝ творения: „Тая публика може даже да ги чете – и случаят често я кара да ги чете – но те си остават чужди и непонятни ней. Тя никога не ги е живяла, и всички условия за преживяване ѝ липсват.“ (12)

Д-р Кръстев се опира тук на едно ключово за естетическите му разбирания понятие – „живеенето“. Високото, истинското четене е изтеглено към живеенето, то е екзистенциален акт, сживяност със същината на художественото послание. Принудата, социалната механика, целият спектър от рецептивни симулации ня-

(10) Ангелов, Б. Цит. съч., с. 293.

(11) Д-р Кръстев, К. Българската книга, с. 364.

(12) Д-р Кръстев, К. Цит. съч., с. 365.

мат място в такава четене, защото то неповторимо разтваря чистия вид на индивида в Света, прави едносъщни живеенето и пре-живяването на изображения свят. Българската публика не е имала историческата („органична“) възможност да слее живеенето и естетическото преживяване, тя е част от социалните декорации, един от многобройните подражателни институционални продукти, образуващи макета на въображаемото здание, наречено „българска култура“. Няколко години по-късно, в предговора към „Млади и стари“, д-р Кръстев ще определи тази публика като „безока читателска маса“, за да обозначи още веднъж тъкмо на способността да си „видят“ истинските художествени творения като „живеене“.

След многото негативни примери и упреци в различни посоки, в статията си от 1899 г. критикът достига и до една своеобразна дефиниция на четенето: „Читателя вижда, че макар наглед нищо маловажно е отделено от живота, четенето е по своята същност – поне във всички ония случаи, в които то не служи на модата и на нашите слабости – един акт, свързан яко с най-дълбоките гънки на човешката душа: че то пълни ония кратки мигове в нашия живот, които ний прекарваме лице срещу лице с най-задушевните свои чувства или в общение с най-светлите умове на човечеството.“ (13) Много неща в тази дефиниция подкрепят рутинните критически глобализации от рода на „индивидуалистична естетика“. Но в четенето-живеене на д-р Кръстев е съсредоточена цялата противоречивост, нееднозначност на неговото мирозрение. Каквито и да са дълбочинните ни връзки, четенето не е солипоистичен акт, защо на затвореност – „едни и същи основни свойства на душата“, според критика, правят и „читателя“ и „деятеля“. Знаенето-действие е отново тук, четенето не може да мине, без да намери върховното си продължение – социално-претворимата идея. И в интимността на усамотението си читателят остава здраво завързан за изконния парадигмален импулс на рецепцията – в случая – с „културния, духовния прогрес на българския живот, на българското общество“.

Можем да обобщим, че фармакологичният и пропедевтичният патос са намерили едно от най-ярките си възплъщения в критическия дискурс на Кръстев. Критиката-лекуване от заразите на лошите книги и критическото просветляване на истинските творения са обществено призвание, отговорност, дълг. Създаването на читателя не е равнозначно на намирането на читатели, то е процедура, изискваща безкрайни усилия, носеща много подозрения и неразбирателства.

В края на века и Пенчо Славейков е определил като една от задачите на българската литература „...да създава“ (подч. мое – В.С.) читатели, да ги заинтересува и въведе в живота на литературната и обществена мисъл, която само от тях има да очаква морална и материална поддръжка за тоя свой живот. (14) Оработването на диалога между читателите и модерните творения ще трае дълго, защото не е леко да се екзистенциализира един инерциален, основан на пошли сладострастия читателски опит, да се трансформират механиките на четенето в херменевтично ефективни процедури. Читатели и творби ще се срещнат, изо-

(13) Д-р Кръстев, К. Българската книга, с. 372 – 373.

(14) Славейков, П.П. Три български литературни списания. – В: Събрани съчинения. Т. 4, с. 19.

морфизмът ще се случи на качествено различно равнище. Необходимо е да бъде оперирана и излекувана самата сърцевина на желанията – тези подмолни рушители на Културата, на национално-историческата ѝ реализираност.

От гледна точка на схващанията за читателите и четенето могат още веднъж да се открият разликите между „Мисъл“ и кръга около Иван Вазов. Получил признанието на широката публика, Вазов съвсем естествено ги използва като аргумент срещу опонентите си. В предговора към „Легенди при Царевец“ Патриархът пише за поезията на „символисти, индивидуалисти, декаденти, свръхчеловеци“: „И онова, което е характерно у тоя род поезия, то е тъмнотата ѝ, старанието на мнозинството от представителите ѝ да пишат отвлечено, да забулят с нарочита мъгла на изразите мислите си, или тяхната убогост, за да изглеждат дълбоки и по-малко понятни за читателите. (...) Явиха се критици, които мерят достойнството на поета по степента на неразбирането му и нечетеното му от народа.“ (15) На масата „безока“, косвено отговаря Вазов на Кръстев, а творенията на модернистите са „тъмни“ и не могат да бъдат разгадани от естествения, нормален „здрав“ читателски поглед. Патетичният образ на „народа“ е реторично извикан като последна съдна инстанция „по въпросите“ на рецепцията: „И наистина разрыв между тия наши поети и народа. И той не ги чете.“ (16)

Идеята на Вазов е, че отразява някаква истина-пълнота в творчеството си и чрез четенето народът-публика я затваря в кръга на нейната вечност и потвърждава значимостта ѝ. Национално-историческият проект е консенсусен, наличиествуващ и непрекъснато трябва да бъде спомнян в четенето и писането, за да задава имената и посоките. Срещата на пишещия и четящия е акт на препотвърждаване, на взаимно признание. Затова и усилията са усилия да се намери читателя в неговата създаденост, в хипотетичния, умопостижаем спектър на неговите стремления. Писането и четенето като циркулация, обмяна на идентичностни маркери, като социални церемонии на взаимно надделяване. Литературата е идеологическа функция, изправна непрекъснато пред формулата на дълженствуването – „трябва“, „няма право“, „не може“ и пр. Предговорът на Вазов заклинателствува над тази функция.

За д-р Кръстев и хората, споделящи идейните му позиции, обаче количествените показатели на рецепцията съвсем не са свързани с качеството на творбите. Тъкмо „тъмнината“-дълбочина, според тях, е в състояние да изиграе ролята на уред, блокиращ инерциалните нагласи на четенето, тя е подстъпът-провокация за обработване на читателя, лишен от благословената органика на разбирането. Вазов е атакуван именно като фигура, превърната в символ на лесно четене. Неговите текстове са визирани като „поразени“ от лековатостите и яснотите на посланието.

Като ценен от масовата публика („народна“), Вазов ловко бива приобщен към масивите на масовата литература, става „низов ред“ на модернистичните

(15) Вазов, *Ив.* Събрани съчинения, С., 1975, т.5, с. 547.

(16) Вазов, *Ив.* Цит. съч., с. 547.

дискурси. Творчеството му е точката, спрямо която модерните направления моделират своя елитаризъм и естетически нарцисизъм. Ето един показателен пример за тази ориентация: „Но нито Славейков, нито Тодоров не пишат с звучни и гръмливи безсъдържателни фрази, с каквито пише Вазов и каквито нашата публика единствено е способна да „чувствува“ и „разбира“ (без и да подозира, че в тях няма нищо нито за „чувствуване“, нито за „разбиране“, а има само празна декламация), но с език, напоен от благоуханието на нашата народна песен, само много по-кондензиран, наситен с психическо съдържание и поради това труден, почти недостъпен за такива невежи на своя роден език, каквито сме ние – и читателите, и писателите.“ (17)

Вазовото творчество е представено като пустота, като зона, където всякаква херменевтична активност е безсмислена, казаното нищо не разгъва, нито провокира нещо, то парадоксално съвпада със самото себе си. Изразено по друг начин – ритуализираните кодировки на Вазовите текстове са ги лишили от всякаква ентропийност, те са „звукове“ („празна декламация“), но не смисли. На обвинението в „тъмнота“ е отговорено с укори в „празнота“, изправен пред нея читателят само симулира „характерната черта“ на рецепцията. Всъщност цитатът насочва и към продължаващото преосмисляне на самото понятие „разбиране“, то не е разпознаване на общоизвестни, неведнъж тиражирани „истини“, а е съкровен, съсредоточен акт, адекватен на мистиката на заложеното от писателя. Големият залог на истинското четене е да го вършиш отвъд общите прагматизми и хедонизми на собствената си личност – да четеше, за да въплътиш в себе си Книгата, вместилището на животворческата мощ на Идеята. По този начин именно си нещо повече от читател. Потънал в рецептивните усамотения, ти си деятел, четенето ти е служене-градене на една пожелана социокултурна парадигма.

Културата на една общност е възможна – налага се имплицитният извод – само когато духовната енергия, заложена в „истинските“ книги завладее цялостта на рецептивния „телос“, когато той стане проводник, по който протичат виденията и прозренията на художниците водачи. Утопийната публика е преосмислена от Кръстев именно като важния посредник между трансцендентния статус на идеята и актуалностите на социалното пространство. Без това посредничество художниците ще си останат в своето гордо самотничество, прокудени от „четенето“, което днес може да бъде игнорирано и осмивано, но все някога ще стане насъщност.

Само пропеедвтиката над душите-проводници ще може да обезпечи „българския свят“ като светлина и култура – там четене и живеене няма да се неща различни, а близки, единосъщни. Книгата „Млади и стари“ се наема „да подготви духовете“ „към разбиране и ценене на истинското изкуство“, нейният ратиоцентричен език („лишен от творчески дар аз мога да сторя това само със средствата на разсъдъка си“) е самото желание да се намалят луфтовете, породени от трагоса на изоставането и в тъмната зала да просветне екранът, благодарно поглъщан от тоталността на всеразбиращите очи. защото д-р Кръстев добре е разбрал,

---

(17) Тричков, Б. Нашите писатели и нашата публика. – В: Мисъл, кн. 2, 1910, с. 177.

националният социокултурен проект непрекъснато минава през разделенията, но той копнее по споделеност. Оттук нататък цялата усърдна реторика е за това – кое си заслужава да бъде трайно споделено, за да бъде четено.

Създаден е нов (стар) проект за моделиране на четенето и публиката, споделящ типичното за утопите строително усърдие. В конкретно-прагматичен план той ще се спере на дискурсивната агресия срещу масовата литература (понятие, както видяхме, достатъчно разтегливо, за да побере при нужда всичко) и ще стане чудесна основа за легитимиране на „тъмната“ модерна литература като Литературата. Нейното четене ще бъде обосновано като значимото четене, като Четенето-гарант за изпълнеността на социодицеята. „Мисъл“ полага времето като рецептивна надежда, като увенчаност на общностните усилия по отключване на благодатните дълбини на високата художественост. Оттук и синхронизаторската участ на критическата дейност – да намали разстоянията между времето на писането и времето на четенето, да спечели отрязъци от националното културно-историческо време.

Под метафората „подготвяне на духовете“ очевидно стои разбирането за формиране на специфичен читателски опит, опит, способен да допълва изказаностите и недоизказаностите на художествените послания. Критиката на Кръстев покрай всичко останало е и разказ за приключенията на читателските му сетива, за развитието и „нарастването“ на читателския му опит. Както казва Шопенхауер: „Към всичко това се прибавя още и обстоятелството, че написаните веднъж върху хартия мисли не са нищо повече от следите, оставени от пешеходеца върху пясъка: ясно се вижда изминатият от него път, но за да се узнае какво е видял по пътя, са необходими собствените ти очи.“ (18)

Вече, струва ми се, може да се открие и цялостната амбивалентност на рецептивния проект, предлаган от „Мисъл“. От една страна, той изглежда готов да се съпротивява срещу всичко което отнема свободата на публиката и прави сетивата ѝ „несобствени“, заявява дълбочинното съприкосновяване на творбата и читателя като върховна своя цел. От друга страна, проектът непрекъснато променя тази публика и параметрите на един настоятелен телеологизъм, който автоматически я прави дълженствуваща. Критическите дискурси продължават да се създават като контролбори на желанията в името на различни, но единни в същността си идеологически стратегии. Цялата работа по „разформироване“ на творбите, демонстрацията на „смисли“ е дейност, произвеждаща указания, задаваща цели и хоризонти, променяща един упорит „обект“. „Правеният“ читател е нещото, което се учи да чете „правилно“, той е проводникът на спектъра от визионерски реторики.

Един пленник на доксата обаче винаги е склонен да мине отвъд нея, да бъде парадоксален, да се отдава на тайни и „порочни“ наследия, особено в такава усамотена дейност като четенето. Интересно е, че когато решат да избличават този читател, критическите дискурси активно прибегват до „визуални“ метафори – те улавят, виждат читателя в актовете на неговата порочност. Естествено, „за-

---

(18) Шопенхауер, А. За четенето и книгите. – Литературен фронт, 1989, No 25.

лаванията“ се осъществяват в максимално видимото социално пространство на четенето – библиотеките. Повечето от цитираните вече автори тъкмо чрез „виждането“ в библиотеката вършат въображаемите си „социологически“ проучвания, за да ги положат в основата на критиката си – „Идете в библиотеката и вижте какво чете широката публика:...“ (Ив.Ст. Андрейчин); „Идете в някоя публична библиотека в провинцията и поискайте самите книги и ако само сте честити да ги намерите един момент незаети, че видите чудо: тия книги са окаляни, окъсани, омазнени и омърлявени – знак за тяхната безкрайна, незапирна и безотдихна скитаница в службата им като съкровищници от наслада.“ (Б. Ангелов); „Идете в нашите библиотеки и погледнете публиката, която седи там в дълбочина в четенето!“ (П. Деборов).

Следите по книгите говорят за страсти и критическият дискурс, като предзададеност на своите проекти, повестява данните за мащабите на похотливата енергия. Книгите уличават своите читатели, те самите са следи, улики, понятни и за най-неопитните Шерлок Холмсовци. Описването на библиотеката като пространство на болестта (говори се за епидемии, наркотични страсти, поразени нерви и пр.) пък е „улика“ за същината на критическите дискурси. За пастирската им роля по отношение на читателската вяра – всеки неправилен избор е рецептивно езичничество, увлеченост по подозрителен сонм богове.

На базата на работата, свършена от „Мисъл“, символистите още по-отчетливо могат да дадат „заявка“ за желанието от тях читател. Ключът вече е изпробван – в „Българската поезия“ през 1906 г. Пенчо Славейков само ще обобщи опита и копненията на прочутия кръг по следния начин: „На такива читатели ние гледаме с усмивка или пренебрежение, че искаме читатели, за които да не се червим, нито те да се червят за нас. Да не са те само грамотни, но и стопани на душевния имот и на тая основа да става единение помежду ни.“ (19) Изразът отблъсква, но и привлича едновременно, съблазнява способните, „имотните“.

В същия том Дебелянов моделира образа на поезията на самия Пенчо Славейков – „Непопулярността му се дължи естествено на характера на неговата поезия. Тя не дразни честолюбието на простата маса, непосветена в поезията, тя не разработва мотиви, разбираеми и от децата, тя е поезия, извираща от едно дълбоко чутко сърце, което само сродни по душа нему натури могат да разберат, както и сам казва в своята песен на критиците.“ (20) И манифестът „Из нов път“ на Ив.Ст. Андрейчин указва значението на сродността като рецептивния „нов път“: „Ние не искаме подчинение от четеца, а искаме духовно съглашение.“ (21) Потвърждения за тази ориентация могат да се приведат и от текстовете на Д. Кьорчев, ранния Гео Милев и пр.

Читателят е призован да разпознае себе си чрез предлаганите му конвенции, да се самоконструира като годен за една истинска, съкровена, висока комуни-

(19) Славейков П.П. Събрани съчинения. Т. 5, 1959, с. 196.

(20) Дебелянов, Д. Съчинения. Т. 2, 1987, с. 70.

(21) Андрейчин, Ив.Ст. Из нов път. – В: Блуждаеща естетика – С., 1992, с. 103.

кация. Така символистичният канон свързва съществуването си не само с определени техники на писане, но и чрез оформяне на специфични рецептивни устанавки – четенето е акт на разпознаващи се души. В това разпознаване се създава и самата възможност за съществуване на символните дълбочини. В символистичната творба читателят прочита себе си не като проста интериоризация на външни зададености, той вярва, че е станал отвъден за реториката (така поне го убеждават), че е встъпил в полето на най-истинското себе-изказване.

Ето как Гео Милев описва общуването с поезията на „граничния“ Рихард Демел: „...душата ви ще стъпва по душа и поетът ще ви доведе най-сетни пред един широк прозорец: той ще замахне с ръка и прозорецът ще се отвори – и пред вас ще се открие един невиждан досега простор от полета, ниви, планини, небеса... Поетът ще замахне с ръка, и пред вас ще се открие нова картина: пак – и втора, и трета, и четвърта... Това са пейзажи на душата, казва ви той.“ (22) Читателят може да види смислите в метафизичното представление на Поезията, езикът е сцената на душевното, откриваща се за посветените и недостъпна за профаните („файтонджии и перачки“). Вътрешният свят е заявен (по-точно –настоятелно конструиран) като най-важният социален капитал. Неговата наличност, проявяваща се в рецепцията, е основата, гарантът за съществуването на „истинска“ култура. Критическите дискурси, стоящи „зад“ символизма – по-редно срастване на мистичната рецепция с културно-строителен проект.

Бунтът на Гео Милев, обаче – това е особено важно – за разлика от този на д-р Кръстев, не е в името на бъдещото пренареждане на институционалния литературен ред, наложен от погрешните конфигурации на културно-историческите „обстоятелства“. Целта е много по-радикална – тоталното елиминиране на видимите, „записани“ редове на литературната институция – „Защото не е безсмъртие да ти стои името, записано в литературните истории, или пък да го споменават йезуитите-филолози при всяка вечерня или литургия в университетските аудитории с едно „многая лета“. Живото безсмъртие, до което се издига модерната душа чрез своето сливане и единение с безсмъртния космос – то именно създава и една нова естетика...“ (23) До читателя-профан на наказателната стена са изправени и пищните ритуали на литературата – тяхното преодоляване е възможно само чрез обръщането и разгръщането на един панрецептивен статус на „модерната поезия“. Тя е „за Бога и за Света“, „за всички и никой“ (на помощ е дошъл самият Демел) – преди да бъде четена от отделните читатели, от справедливата публика, тя е „прочетена“ от Света, именно той е гарантът за нейната „вечна“ значимост. Пред думата на този, тотално трансцендиран реципиент частните мнения и съмнения нямат абсолютно никакво значение. След като Космосът „чете“ модерни те творби колко могат да струват конкретните читатели, ситуативните полагания!

Оттук нататък задачата е – апологетика на делата на оня, който пише (модерно), на скриптора, омаял с писмото си универсума.

(22) Милев, Г. Съчинения. С., 1976, т. 2, с. 39.

(23) Милев, Г. Съчинения. С., т. 2, с. 66.